
הפלישה לעירק ועסקי הנפט

יהונתן ניצן ושמשון ביכלר¹

(יוני 2003)

א. ההיגיון המוסכם

הפלישה לעירק עוררה פרץ חדש של מחלוקות בין כתבני הימין והשמאל. הראשונים מצדדים בפלישה ובהשכנת 'סדר דמוקרטי' בעירק, והאחרונים מתנגדים למלחמה וליאימפריאליזם האמריקני. לכל המומחים, הן מימין והן משמאל, הן מטעם הממסד והן מהאופוזיציה, ברור שאחת הסיבות העיקריות למלחמה היא בארות הנפט של עירק.

ההיגיון של מלחמת הנפט, אף הוא בדרך כלל אינו שנוי במחלוקת: העולם המערבי זקוק לצמיחה כלכלית. צמיחה כלכלית נזקקת לשפע של נפט במחירים זולים. העולם המערבי צמא לנפט זול ובמזרח-התיכון יש שפע של נפט כזה. באזור מצויים כ- 65% מרזרבות הנפט בעולם והוא מפיק כרגע כ- 30% מהמכירות העולמיות. הבעיה העיקרית היא שקיים קרטל בשם 'אופ"ק', שהחברות העיקריות בו הן מדינות עוינות במזרח-התיכון. מדינות אלה מצמצמות את התפוקה ומתמרנות את המחירים. אחת מהחברות המרכזיות של 'אופ"ק' היא עירק, שמצויות בה רזרבות של כ- 11% מהרזרבות של הנפט בעולם. עירק, לפי ג'ורג' בוש הבן, הפכה למפגע טרוריסטי המאיים על סיכויי הצמיחה הכלכלית בעולם ובעיקר בעולם המתועש.

מטרת הפלישה היא להדיח את סאדם חוסיין ומשטרו המסוכן ולהקים תחתיו משטר אחר, פרו-אמריקני ונוח יותר למדינות התעשיתיות. מה שחשוב הוא, שהמשטר החדש, שיוקם אחר הפלישה ינהל מדיניות נפט חדשה, מנוגדת לזאת של 'אופ"ק'.

ב. הבעיות בהיגיון המקובל

התשוקה הפתאומית של ממשל בוש, המקורב לעסקי נפט, לשבור את 'אופ"ק' ולהשתלט על בארות נפט, כדי להשיג מחירי נפט זולים למען צמיחה כלכלית בארה"ב, אינה מסתדרת עם ההתפתחות ההיסטורית, ואפילו עם ההיסטוריה של האימפריאליזם.

ראשית, במשך עשרות שנים הקפידו הממשלים האמריקניים לערוב לביטחון של המדינות המרכזיות ב'אופ"ק'. בית המלוכה הסעודי והנסיכויות במפרץ הפרסי מקיימים קשרים הדוקים עם הממשל והעסקים הגדולים בארה"ב, שמתבטאים בין השאר ברכש צבאי גדול ובפעילות פיננסית ענפה. מדינות אלה הלאימו במרוצת שנות הששים והשבעים את בארות הנפט והפקיעו את הזכויות וההפקה מידי פירמות הנפט האמריקניות שהיו מאוגדות ב'ערמקו', ואף התחרו עמן בשינוע ובזיקוק. במשך כל השנים הללו לא הגיב ממשל ארה"ב אלא אף תמך במדינות אלה, כולל בעירק שקיבלה סיוע ממדינות המפרץ בעידוד ארה"ב להילחם באיראן.

שנית, קרטל 'אופ"ק' נראה כמאיים על המדינות התעשיתיות בשנות השבעים ובתחילת שנות השמונים, עת מחירי הנפט עלו במאות אחוזים. ממשל ארה"ב לא הראה אז שום סימן לפעילות צבאית או מדינית למען הורדת מחירים. יתר על כן, ידוע כיום שבנסיבות רבות הוא לחץ על המדינות המפיקות שלא להוריד את המחירים. כך לדוגמה קייסינג'ר היה האדריכל של הסכמי טהרן וטריפולי בתחילת שנות השבעים, שגרמו לעליית המחירים המסיבית של הנפט בשנים הבאות. דווקא בשנים האחרונות הקרטל הזה, שפוגע כה רבות בתחרות החופשית, משום מה מתרשל בתפקידו. ב- 1999 ירדו המחירים עד לרמה של 10 דולאר לחבית. על פי ההיגיון הזה יש דווקא

¹ Email: nitzan@yorku.ca and shim100@hotmail.co.il. Website: <http://www.bnarchives.net>.

יהונתן ניצן ושמשון ביכלר -- הפלישה לעירק ועסקי הנפט

מקום לסברה שהממשל האמריקני ופירמות הנפט הגדולות, הגיעו למסקנה שהקרטל (אשר הוקם בסוף שנות החמישים כדי למנוע נפילת מחירי נפט) אינו ממלא את תפקידו. אולי דווקא זאת הסיבה שהם מעוניינים לפרקו? שלישית, בחינה מקרוב של התנודות ברווחים של קבוצות הנפט המרכזיות מראות קשר חזק שהלך והתהדק מאז שנות השבעים עם התנודות בהכנסות מיצוא נפט של חברות 'אופק'.

אילו היה משהו באגדה, לפיה קיים קונפליקט בין האינטרסים של הקבוצות המרכזיות בקפיטליזם 'התחרותי' ובין האינטרסים של קרטל 'אופ"ק', המייצג אינטרסים של 'חזית מזרחית' עוינת למערב המתועש -- לא היינו אמורים לחזות בקורלציה כה הדוקה בתנודות שבין שתי הסדרות. מכאן שמדובר בשיטה גלובלית ולא במקריות היסטורית. יש לזכור שאין מחסור בנפט אלא רק עודפים. מכאן, שכדי שיתקיים הקשר הזה בין רווחי הנפט של שני הצדדים העוינים כביכול, יש צורך במרקם מדיני-עסקי סבוך של קשרים פוליטיים הדוקים ויציבים.

ג. ההיגיון האחר

מה שחסר בהיגיון המוסכם על כולם, הוא גורם אחד, מכריע למדי והוא תהליך ההצבר. ההצבר הינו כפל לשון לכושר רווחיות, או לכושר שיערוך נכסים. 'הכלכלה', כלומר העבודה, הידע, הייצור והפיריון, אינה מפיקה רווח. רק היכולת הפוליטית לשלוט ביכולתה היא סיבת הרווח. תהליך ההצבר הקפיטליסטי (או הרווחיות), אינו מבוסס בהכרח על הגדלת התפוקה או על הוזלת מוצרים ושירותים. למעשה, תולדות המאה-העשרים מוכיחות את ההפך: בעוד שהמאה התשע-עשרה אופיינה בגידול מהיר של התפוקה ובחוסר אינפלציה, ואפילו בירידה כללית של מחירים בסוף המאה – המאה-העשרים, לעומת זאת, מאופיינת במשברי תפוקה קיצוניים ובאינפלציה הגבוהה ביותר בהיסטוריה של החברות המדיניות. בין 1300 לבין 1900 לספה"נ הסתכמה עליית המחירים בבריטניה ב- 800% ואילו בין שנת 1900 לבין שנת 2000 עלו המחירים בבריטניה ב- 5,000%. האינפלציה הואצה במחצית השנייה של המאה-העשרים, והיא מופיעה בקשר חזק לא עם צמיחה, אלא דווקא עם משברי תפוקה ומיתון. נראה ששנייה זאת נובעת מיכולתן של הקבוצות הדומיננטיות לקבוע את אופי ההצבר ואת כיוונו. קבוצות אלה נשענות בעיקר על כושרן לבלום את התפוקה, להגדיל את מחירי הנכסים שלהן בשוק ההון ובעיקר הן נשענות על שליטתן בקצב עליית המחירים של סחורות הצריכה ההמוניות.

'אופ"ק' וקבוצות הנפט הגדולות שימשו מכשיר חשוב לבלימת התפוקה התעשייתית ולשמירה על רווחיותן של קבוצות ההון המרכזיות בעולם. הסטגפלציה, ששררה במרוצת שנות השבעים והשמונים בעולם המערבי היתה חלק מהתפתחות זאת.

בקיצור ההיגיון של ההצבר הקפיטליסטי בכללו ושל עסקי הנפט בפרט הוא אחר. וההיגיון הזה מעצב מזה מאה שנה את מדיניות ארה"ב בעולם ובעיקר במזרח-התיכון.

מדובר בתשלובת חזקה הכוללת עסקי נפט, פיננסים ונשק. הקואליציה הזאת אינה מתעניינת דווקא בנפט, כלומר בקידוחי נפט, בזיקוק נפט ובאספקת נפט, אלא בעיקר ברווחים.

הרווחים של קואליציה זאת נובעים לא מגישה לבארות נפט, או מהיכולת לקדוח נפט, או לזקקו או להובילו. הרווחים שלה נובעים מיכולתה לשלוט במחירי הנפט.

ערכנו השוואה בין התנודות במחירים 'הריאליים' של הנפט (מחירים שוטפים ביחס למדד המחירים לצרכן של ארה"ב), ובין הרווח של חברות הנפט הגדולות בעולם (כאחוז מסך כל הרווח התאגידי בעולם). יש לנו חשש שהקוראים, משום מה, לא יופתעו לגלות כי קיים קשר בין המחירים של הנפט ובין רווחי קבוצות הנפט הגדולות בשלושים השנים האחרונות.

הקשר בין רווחי הנפט ובין מחירי הנפט הלך והתהדק מאז שנות השבעים. אז פרץ משבר הנפט הראשון. הקשר התהדק עוד יותר בשנות השמונים: בתחילת שנות השמונים פרץ משבר הנפט השני בעקבות המהפכה באיראן, שבה הודח השאח, בן ברית של הממשל האמריקני. מחיר הנפט טיפס לשיא של מעבר ל- 80 דולר לחבית במחירים של היום. המשבר הקפיץ את הרווחים של קבוצות הנפט בכמאה אחוזים, והן תפסו כמעט חמישית מכלל הרווח של הפירמות בעולם. אלו היו השנים הטובות של הסטגפלציה והקונפליקטים הצבאיים.

יהונתן ניצן ושמשון ביכלר -- הפלישה לעירק ועסקי הנפט

זה היה השיא. אבל מאז המחירים רק ירדו. לא עזרה הפלישה העירקית לאיראן, לא עזרה הפלישה של ישראל ללבנון, לא עזרו ההפצצות האמריקניות בלוב. גם המתח הרב שרר במפרץ הפרסי ובמזרח-התיכון בכלל, לא סייעו לבלום את נפילת מחירי הנפט. המחירים ירדו ועימם נפלו גם הרווחים. שיא הנפילה היה בתקופת קלינטון. האחרון החל במתקפת שלום אזורית. תהליך ההצבר הקפיטליסטי פנה מאז סוף שנות השמונים לאפיקים של צמיחה והתרחבות ב'שווקים המתעוררים' בעולם הפריפריאלי, להשקעות בתקשורת המונית וביי-טק' ולמיזוגי-ענק בשוקי ההון. תקציבי הנשק בעולם ובמזרח-התיכון הלכו וירדו ועמם ירדו מחירי הנפט. בשנת 2000 מחירי הנפט הגיעו לתחתית של 14 דולר לחבית במחירים של היום; חלקן של קבוצות הנפט נפל ל- 3% בלבד מכלל הרווח בעולם. לשפל כזה מעולם לא הגיעו קבוצות הנפט הגדולות במרוצת המאה העשרים. וזה ארע דווקא בשנה האחרונה של המילניום. אי אפשר היה להמשיך כך. היה צורך לפעול מיד. אולם תחילה היה צורך להשתלט על הבית הלבן.

ד. לקראת הסדר המלחמתי החדש

קואליצית הנפט-נשק השתלטה על הבית הלבן בחירוק שיניים: במאמץ פיננסי, בתככים אלקטורליים, בלחצים משפטיים, בזיופים בספירת קולות ובסך-הכל בדרכי רמיה. לבסוף הם הצליחו להכניס את ג'ורג' בוש הבן. שלא כמו רייגן, למשפחת בוש יש מסורת ארוכה באליטה היינקית הותיקה של מזרח ארה"ב. עוד אבי סבו של ג'ורג' בוש הבן, ולאחריו כל הצאצאים השתלבו בפסגת העסקים של משפחות הארימן, מורגן ורוקפלר. הם היו קשורים ביחסי שליטה ניהול ואף בקשרי משפחה עם שליטי העסקים המרכזיים של הנפט, מסילות-הברזל, הבנקאות, והנשק. עם צאצא כזה, אפילו שהוא לא מבריק במיוחד, אפשר לחזור ולשקם את הרווחים. התירוץ התחיל במאורעות ספטמבר, המשיך במשברי מטבע בארגנטינה ובברזיל, התחזק במשבר ששיתק את שדות הנפט של ונצואלה, והגיע לשיאו בעליה חדה במחירי הקומודיטיס בחודש פברואר. בוש-הבן פתח בהכנות למלחמה ביצר הרשע' ומחירי חבית העפילו מעבר ל- 30 דולר לחבית. הרווחים התחילו להשתקם וכבר עתה חלקם של קבוצות הנפט מגיע ל- 7% מכלל הרווח העולמי. זה המעגל הפנימי והמידי שכרוך בפלישה.

אבל ברור שקואליציה, ולו החזקה ביותר, אינה יכולה להישען על בסיס צר של אינטרסים. 'ההגמוניה', כפי שאומרים היום, חייבת להתבסס על אינטרסים רחבים שמלכדים מעגלי כוח נוספים. ואכן קיים הדבק שמלכד כרגע מסביב לקואליציה את כלל הקפיטליסטים בעולם: **החובות והדפלציה**. אלה הם האויבים המשותפים המאיימים על כלל אופי ההצבר הקפיטליסטי.

לאחר שוך האופוריה של שנות התשעים, התגלגלו המנופים הפיננסיים והפכו לחובות. אלו החובות הגדולים ביותר בהיסטוריה: בשנות הששים היה ערך החוב הפרטי והציבורי בארה"ב כ- 140% מהתמ"ג. כיום הוא מתקרב ל- 300%. מצב דומה שרר בארה"ב רק במשבר הגדול של אמצע שנות השלושים: אז שרר מיתון חריף עם דפלציה וחוב שהגיע ל- 270% מהתמ"ג.

הקפיטליזם מבוסס על ציפיות לרווח, בעיקר על ציפיות לרווח של ההון הדומיננטי. במצב של נפילת מחירים והתמוטטות מחירי הנכסים -- הציפיות לרווח יורדות ואחוז שירותי החוב בהכנסות עולה; אין הלוואות, אין אפשרויות להשקעות כדי להחזיר את החובות הישנים; וכמו דומינו תהליך ההצבר עלול להתמוטט.

הפיתרון של העסקים: הורדת ריבית והגדלת כמות הכסף באמצעות הממשלה. בקיצור, עולם העסקים משווע לקצת אינפלציה עסיסית, שלדעתו תניע מחדש את תהליך ההצבר.

מה שעשוי לתת את התנופה לתהליך ההצבר, לרווחיות העסקים הגדולים, הוא מחירי הנפט מצד אחד, ותקציבים צבאיים גדולים מצד שני. מאז שנות הששים קיימת קורלציה חזקה בין התנודות במחירי הנפט ובין האינפלציה. ואכן, בין השאר, זאת אחת המטרות של הפלישה: לשים קץ למנגנון הוויסות של 'אופ"ק', אשר כשל לחלוטין.

יש להניח ש'המלחמה המתמדת בטרור' רק החלה. המלחמה תגרום לגידול בהוצאות הביטחוניות ותשקיע את העולם המתועש בסטגפלציה. היא תשרת את ההון הדומיננטי בעולם, אבל בעיקר, המלחמה תעלה את הרווח של קבוצות הנפט המרכזיות ושל קואליצית הנפט-פיננסיים-נשק שסובבת את בוש.